

українських середньовічних законодавчих зводах і являла собою правову норму, котрої дотримувалося суспільство, ці традиції почали відроджуватися в середині XIX століття, що привело до організаційного оформлення українського жіночого руху на початку XX століття, але плін цього процесу було перервано радянізацією Східної України. В перші два етапи розвитку сучасного жіночого руху в Україні (1990 - 1991 рр.; 1991 - 1994 рр.) відбулося становлення і внутрішній саморозвиток жіночих організованих груп; на третьому (з 1994 р.) почалася співпраця та взаємодія жіночих організацій, об'єднання зусиль у розробці стратегії щодо відстоювання інтересів жінок. Політична діяльність українських жінок на сучасному етапі характеризується тим, що вони починають відроджувати ті права, які мало українське жіноцтво протягом століть, відновлювати організації, що існували до радянської влади.

Жіночі організації, що діяли в Україні на рубежі XX - XXI століть, - різноманітні за своїм змістом, цілями і завданнями діяльності, формами і методами роботи, організаційними принципами.

На жаль, попри те, що кількість жіночих організацій протягом досліджуваного періоду невпинно зростала в усіх областях України, їх загальна кількість відносно решти громадських організацій залишалася невеликою і вплив у суспільстві був незначним. Позитивним можна вважати те, що наприкінці 1990-х років намітилася тенденція до консолідації жіночого руху, що виявилось в утворенні 1999 року Національної ради жінок України.

Джерела та література:

1. Жінка в Україні. - Т. 32. - К., 2005. - с. 30-31, 35.
2. Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 4-5 листопада 1995 року. - Дніпропетровськ, - 1996.
3. Політичні партії України. - К., - 1998.
4. Рівність жінок та чоловіків: світові тенденції та українські реалії. - К., 2001.
5. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі //Перехрестя. - 2000.- №3(8).
6. Сайт Харківського центру гендерних досліджень <http://gender.univer.kharkov.ua/>.
7. Сайт Всеукраїнської екологічної неурядової організації МАМА-86 <http://www.mama-86.org.ua/news/12102004.htm>

Олексій Колєватов

ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ В СЛОБІДСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ 1817 - 1832 рр.

В останні роки дослідники все частіше почали звертати увагу на історію військових поселень у Росії, в т. ч. на процеси їх соціально-економічного розвитку [1]. Проте процеси формування та розвитку органів управління військових поселень кавалерії в Слобідсько-Українській губернії, як і окремі питання їх влаштування, залишаються недостатньо вивченими в історичній літературі. Почато лише вивчення регіональних аспектів цієї проблеми [2]. Тому в даній статті зроблена спроба проаналізувати розвиток системи управління в Слобідсько-Українських військових поселеннях 1817-1832 рр.

Новий державний інститут, яким були військові поселення, виконання ним особливих функцій і обов'язків, а також відмінна від інших закладів структура, поставили на порядок денний питання створення нової системи управління. Організаційна структура військових поселень, яка багато в чому збігалася із загальноармійською, значною мірою визначила і систему їх управління в 1816-1832 рр. Головною ж відмінною рисою органів управління військовими

поселеннями було поєднання в них як військових (бойова підготовка військ), так і господарських функцій (організація сільськогосподарського виробництва, будівельних робіт, торгівлі і промислів). У принципі, ці органи управління ніби синтезували функції двох вищих органів управління збройними силами - Головного штабу Його Імператорської Величності і Військового міністерства [3]. Ще однією особливістю формування управлінських структур військових поселень була тенденція їхнього розвитку знизу вгору, тобто вони утворювались по мірі формування самої поселенської системи, в тому числі й округів кавалерії, завершення поселення дивізій та об'єднання їх в корпуси.

Перейшовши до військового відомства, поселенці підкорялися порядку «військового влаштування» і входили «до залежності полкового управління» [4]. Тому створення системи управління починалося на рівні поселеного ескадрону і полку, тобто на місцях. Ці органи почали створюватися відразу ж по прибутті поселених ескадронів до місць поселення і після переведення визначених територій до складу округів поселень. Кожний поселений кавалерійський полк Слобідсько-Українського військового поселення складався з 6 ескадронів (3-х поселених і 3-х резервних) [5]. Для командування цими ескадронами призначався спеціальний штаб-офіцер, який мав посаду командира поселених і резервних ескадронів. Поселеними ескадронами командували ротмістри, а резервними - штаб-ротмістри, які «підпорядковувалися першим командирам» [6].

Однак стройові офіцери, як правило, були далекими від проблем сільськогосподарського виробництва, тому для вирішення всіх питань, пов'язаних із господарським влаштуванням і розвитком інфраструктури поселених округів, при командирах поселених ескадронів і полків створювались ескадронні і полкові комітети. Ці органи місцевого управління частково звільняли командирів поселених підрозділів від вирішення тих численних проблем, що виникали під час створення господарської інфраструктури округів, їх функціонування на принципово новій основі. Також комітети вирішували і деякі правові питання, а інколи виступали і в ролі судових інстанцій по громадянських позовах і скаргах військових поселенців [7]. У Слобідсько-Українських військових поселеннях ескадронні і полкові комітети були утворені взимку - навесні 1818 р., тобто в процесі поселення полків.

Ескадронні комітети, як правило, вибиралися самими військовими поселенцями з людей «між ними довірених і добросовісних» і склалися з одного унтер-офіцера і трьох поселенців-хазяїв [8]. Вибори відбувалися у двох складах, після чого претенденти представлялися ескадронному командирі, який призначав їх на свій розсуд, а які не увійшли до складу комітету, вважалися кандидатами і заміщали членів комітету в разі їх хвороби чи смерті. Склад комітету затверджувався командиром поселених і резервних ескадронів, і після прийняття присяги він приступав до виконання своїх обов'язків. Обирався цей комітет тільки на один рік [9]. Засідання проходили один раз на тиждень (в суботу), щоб не відволікати поселенців від їхніх занять. У повноваження ескадронних комітетів входили розгляд господарських спорів між поселенцями та їх постояльцями, а також «запис духовних заповітів про власність», тобто виконання функцій нотаріальних органів. При розгляді спірних справ комітет мав головним завданням «примирити незгодних і доставити кожному справедливе задоволення» [10]. Коли поселенці не були задоволені рішенням ескадронного комітету, питання передавалося на розгляд до комітету полкового управління.

Наступною ланкою місцевого управління був комітет полкового управління. Його структура і функції були значно складнішими ескадронного комітету, а коло розв'язуваних питань було набагато ширшим. Комітет полкового управління, перебуваючи під головуванням командира поселеного полку, складався з шести членів: старшого священника, трьох командирів поселених і резервних ескадронів і двох обер-офіцерів [11]. Засідання комітету проходили щотижня, а всі питання вирішувалися більшістю голосів і фіксувалися в журналах засідань. Два обер-

офіцери, які призначалися до комітету, знаходились при ньому постійно «ради невинного руху справ», а також для виконання всіх прийнятих комітетом рішень [12]. Один з цих офіцерів був скарбником і відав фінансовими питаннями, вів облік грошових сум, які відпускались на влаштування поселення, завідував позиковим грошовим капіталом і запасами хліба та фуражу.

Комітет полкового управління був останньою інстанцією для вирішення всіх господарських питань, які стосувалися військових поселенців. За положенням, його влада розповсюджувалась на «всі частини господарського влаштування військового поселення в своєму окрузі». За комітетом зберігалось право подачі скарг бригадним і дивізійним командирам під час інспекторських оглядів. При розбіжностях, що виникали під час засідань, остаточне рішення міг прийняти вищестоящий начальник. Командир полку мав право видати наказ про виконання (під свою відповідальність) і того питання, яке не набрало більшості голосів [13].

При полковому комітеті перебувала канцелярія, яка складалася з двох відділів та архіву. Перший відділ канцелярії займався збором відомостей про кількість населення округу, заняття військових поселенців, питаннями переходу корінних жителів у військово поселення, розподілом поселенців на групи і категорії, наділенням їх худобою та інвентарем, заміною і позбавленням поселенців господарства. Тут же збиралися відомості про щорічні посіви і врожаї хліба, проводився розгляд скарг по господарській частині і складалися представлення винних до суду [14]. Другий відділ займався складанням щорічних кошторисів на будівництво, щомісячних відомостей з прибуткової і витратної частин грошових сум, звітів про позиковий грошовий капітал і запаси хлібного та фуражного продовольства, а також по кінних заводах, планах земель і будівель округу, закуповував необхідні будматеріали і укладав підряди. Ним же складалися наряди на суспільні роботи (заготівлю дров, перевезення вантажів, ремонтні роботи та інше) та оплату за них, призначалася допомога з позикового грошового капіталу та із запасних хлібних магазинів. Канцелярія комітету перебувала у веденні полкового аудитора, а кожне відділення і архів - старших писарів. Писарі обиралися з кантоністів, нездатних до стройової служби [15].

Серед інших обов'язків комітету полкового управління був контроль за всіма сторонами життя у військових поселеннях. Комітет через ескадронних командирів і ескадронні комітети «обертав безпосередньо увагу» на поведінку кожного жителя округу військового поселення. За його рішеннями каралися недбайливі поселенці і заохочувались ті, котрі мали успіхи в удосконаленні хліборобства, поширенні скотарства, взагалі поліпшенні свого господарства і хто проявляв ретельність в освоєнні військових наук. Комітетом оголошувалася подяка і тим ескадронним командирам, які демонстрували особливе старання у підвищенні ефективності господарства свого округу. Над «недбайливими» хазяїнами він встановлював опіку, а в разі закінчення її терміну без позитивних результатів, комітет позбавляв їх господарства і замінював іншими поселенцями. В комітеті видавались дозволи на вступ до шлюбу, звільнювальні квитки на певний термін для вільного проїзду в сусідні повіти і губернії для торгівлі і промислових занять. Під безпосереднім управлінням комітету перебували і різні господарські заклади (кінні заводи, промисли, хлібні запасні магазини та інше).

Комітет полкового управління повністю контролював процес сільськогосподарського виробництва на території округу, слідкував за своєчасною і правильною обробкою полів, повинен був піклуватися про поліпшення землеробства, а також спостерігав за станом худоби у поселенців. У неврожайні роки він піклувався про прийняття заходів для забезпечення поселенців всім необхідним. Крім того, комітет керував усіма ремонтними роботами в окрузі, проводив торги, укладав підряди і мав право укладати контракти на суму до 15 тис. руб. (від 1 до 5 тис. руб. - з дозволу бригадного командира, а від 5 до 15 тис. руб. - начальника дивізії) [16]. Також на комітет покладалася турбота про здоров'я поселенців в окрузі, попередження появи пошесних хвороб і прийняття запобіжних

заходів [17]. Разом з тим члени комітету повинні були слідкувати, «щоб ніхто з офіцерів не уживав поселенців на свою роботу і не відволікав би їх від господарства», тим самим зберігаючи його від розладу [18].

Як бачимо, комітет полкового управління повною мірою ніс відповідальність з усіх питань господарського розвитку в окрузі, за вирішення фінансових справ і робив усе можливе для швидшого переходу військ на самозабезпечення продовольством та фуражем. Зважаючи на це, полковий командир мав можливість приділяти більше уваги стройовій підготовці особового складу, хоча при цьому він не звільнявся від відповідальності за економічний стан округу. Якщо ж визначати роль комітету при командирі полку, то можна стверджувати, що він відігравав при ньому роль розпорядницького і виконавчого органу.

Наступною ланкою в управлінській системі військових поселень був дивізійний штаб. 6 жовтня 1821 р. було прийнято положення «Образование дивизионного штаба поселенной дивизии», в якому визначався його склад і функції [19]. Згідно з ним, штаб поселеної дивізії зберігав в основному весь склад і структуру штабу звичайної дивізії, який визначався § 57 постанови для управління великої діючої армії. Але виходячи зі специфіки управління поселених підрозділів, в нього були введені нові посади: начальника робіт, старшого ад'ютанта, офіцера свити й. і. в. по квартирмейстерській частині, аудитора, бухгалтера і його помічника [20]. Основний принцип, закладений в основу структури штабу поселеної дивізії, можна визначити як можливість управління поселеною і діючою частинами в разі виступу останньої з округу поселення в похід. У разі виступу дивізійного командира в похід разом з діючими ескадронами командування в поселених ескадронах здійснював спеціально призначений на цей випадок генерал. В поселенні на час походу залишались тільки нововведені члени дивізійного штабу, а інші його члени виступали в похід разом з дивізійним командиром [21].

Управління штабу поселеної дивізії розподілялось на 3 частини: квартирмейстерську (очолював дивізійний квартирмейстер), чергування (очолювалось двома старшими ад'ютантами і обер-аудитором) та економічну (очолював начальник робіт). Дві перші частини виділялись у відповідності з правилами, які пропонувалися в установі для управління великою діючою армією, а третя визначалася поселенням військ [22]. У компетенції квартирмейстерської частини штабу поселеної дивізії були питання детального опису округів військового поселення, складання карт і планів округів, розробка маршрутів пересування військ та розподіл їх на зимові квартири. Вона ж проводила підготовчі роботи з прийому нових територій до складу поселених військ, тобто складання карт і описів економічних волостей та казенних селищ, які відходили до військових поселень, вибір зручних земель для округів поселення та остаточне визначення їх кордонів, підбір місць для полкових і ескадронних штабів, розчищення полів, лісів, осушення боліт, розподіл землі на ділянки. Чергування поділялось на три столи. Перший стіл займався питаннями проходження стройової служби в поселеній дивізії, складанням звітів про кількість солдатів і офіцерів, стройових коней та інше. Другий стіл відав питаннями розподілу стройових частин, складанням списків для жалування і продовольства людей, збирав відомості про стан у військових поселенців робочої та іншої худоби. Судовими справами в дивізії займався третій стіл. Економічна частина штабу розподілялась на два столи: один з них займався будівництвом в поселених округах під керівництвом начальника робіт, а в компетенції другого була вся економічна частина дивізії, яка знаходилась під наглядом бухгалтера [23].

Докладний опис предметів ведення кожного із столів дивізійного штабу складався в штабі окремого корпусу військових поселень і з затвердженням головного над військовими поселеннями начальника, розсилався для виконання в штаби дивізій. Дивізійний штаб також мав архів і друкарню. Їх діяльність здійснювалась під наглядом старшого ад'ютанта другого столу чергування, і вони завжди залишались у штаб-квартирі поселеної дивізії [24]. Асигнування на

утримання дивізійних штабів відпускалися за кошторисами на влаштування поселених військ.

Таким чином, штаб поселеної дивізії став універсальним органом, в якому передбачався чіткий розподіл функцій. Штаб поєднував управління як стройовою, так і господарською частинами поселень. Також одна частина штабу була розрахована на керівництво військами в бойових походах, а друга, залишаючись весь час на місці, займалась управлінням поселеними підрозділами. У складі Слобідсько-Українського військового поселення було два дивізійних штаби, тобто за кількістю поселених дивізій (2-ої уланської і 2-ої кірасирської).

З воцарінням імператора Миколи I почалася поступова ліквідація автономії військових поселень, яка існувала під час правління Олександра I. 30 квітня 1826 р. було видано рескрипт на ім'я О.А.Аракчєєва, яким «задовольнялось його прохання» про надання йому відпустки з виїздом за кордон на лікування, тобто фактично його було відправлено у відставку. Командування поселеними військами тимчасово доручалось генерал-майору П.А.Клейнміхелю, який був зобов'язаний «в справах важливих», що потребують «дозволу Головного над військовими поселеннями начальника..., відноситися» до начальника головного штабу й. і. в. І.І.Дибича [25]. З цього моменту почалося поступове підпорядкування військових поселень загальному армійському командуванню. У зв'язку з цим почалось реформування центральних органів управління. Однак місцеве управління (ескадронні комітети, комітети полкових управлінь) залишилось у колишньому вигляді.

На початок царювання імператора Миколи I склалися досить розгалужена мережа військових поселень і структура їхнього управління. Всі військові поселення кавалерії розподілялись на округи, і кожен округ отримував назву того полку, який в ньому розквартирувався. Два полкових округи складали поселену бригаду на чолі з бригадним командиром. У кавалерії дві бригади складали поселену дивізію, а дві дивізії об'єднувалися в склад поселеного корпусу. У рамках Слобідсько-Українських військових поселень 1829 р. 2-а уланська і 2-а кірасирська дивізії, які до цього складали загін військових поселень в Слобідсько-Українській губернії, були зведені в 2-й поселений кавалерійський корпус [26]. Штаб корпусу мав таку ж структуру, як і дивізійний, але з дещо більшим штатом [27]. Він також мав свій архів і друкарню.

У командира поселеного корпусу був ряд специфічних обов'язків. Він спостерігав за станом господарської частини у всьому поселеному корпусі і йому було надане право затверджувати контракти на поставку матеріалів та інших речей для будівництва на суму до 15000 руб. [28]. До обов'язків корпусного командира входило піклування про влаштування і благоустрій округів, а також він повинен був вживати заходи щодо усунення всіх не порядків та упущень. За порушення в ході влаштування поселених округів командир корпусу ніс особисту відповідальність. Щорічно він повинен був проводити інспекторські огляди округів військового поселення, які перебували під його началом. Під час такого огляду він повинен був оглядати селища кожного округу, поля, всі господарські заклади і казенні будівлі та повідомляти до штабу окремого корпусу військових поселень про стан справ на місцях. Корпусний командир особисто проводив «свідчення грошової казни», повинен був ревізувати справи комітету полкового управління і подавати звіти про стан фінансів в округах [29]. Щорічно він також подавав звіти про витрати з асигнованих на влаштування поселених округів коштів і матеріалів на будівництво. Тому дивізійні командири повинні були надавати йому щомісячні відомості про наявний стан грошових коштів по всіх округах. Отже, командир корпусу не мав змоги розпоряджатися фінансами на свій розсуд. Контроль з боку економічного комітету штабу окремого корпусу військових поселень не дозволяв також використовувати гроші не за призначенням.

Під час виступу поселеного корпусу в похід, корпусний командир разом з діючими ескадронами входив до складу діючої армії і залишав командування

округами спеціально призначеному генералу. Всі члени управління корпусного штабу по поселеній частині залишалися у поселенні при новому начальникові. Після повернення військ з походу діюче і поселене управління з'єднувалися знову воедино і корпусний командир вступав знову «в повне розпорядження по всім частинам ввіреного йому корпусу».

Наказом від 30 квітня 1829 р. при військових поселеннях організовувалась рота топографів у складі 75 чоловік. У 2-й резервній поселеній кавалерійський корпус призначалось 13 топографів: чотири повинні були перебувати при корпусному штабі, а інші при дивізійних штабах та штабі артилерії цього корпусу [30]. Навесні 1831 р. було видано наказ про створення при головному штабі й. і. в. по військових поселеннях корпусу інженерів військових поселень [31]. Мета його створення полягала в тому, щоб постійно мати при військовому поселенні офіцерів для проведення робіт та спостереження за ремонтним утриманням будівель. Він формувався з офіцерів і генералів корпусів інженерного і шляхів сполучення, які були прикомандировані до військових поселень для будівельних робіт. Корпус складався з головного управління і трьох округів. Головне управління, до якого входили директор робіт, старші ад'ютанти першого відділу економічної частини, голова будівельного комітету в батальйонах військових кантоністів і його члени, перебувало при головному штабі й. і. в. по військовому поселенню. Другий округ корпусу інженерів вводився при 2-у резервному поселеному кавалерійському корпусі і до складу його входили корпусний інженер, два дивізійних та чотири бригадних інженери (всього 7 офіцерів) [32]. Офіцери корпусу інженерів тепер повністю відповідали за справи по проведенню будівельних робіт в округах військових поселень. В їх функції входило складання проектів і кошторисів, розробка загального розкладу про кількість робочих, майстрових і підвід, підготовка звітів про зведені будівлі.

Отже, всі ці зміни в системі управління військовими поселеннями вели до деякого збільшення штату корпусного і дивізійних штабів, що, безсумнівно, свідчило про збільшення виконуваних ними обов'язків та функцій. Також можна говорити і про прагнення вищого начальства добитися чіткішої дії середньої ланки апарату управління, тобто спостерігається прагнення удосконалювати управління військовими поселеннями.

З цією ж метою проводились зміни в системі управління поселених кавалерійських дивізій. Наказом від 21 березня 1832 р. управління поселеної частини було відділено від діючої і резервної на полковому і бригадному рівнях [33]. Тепер під час перебування полків в округах поселень полкові і бригадні командири були начальниками тільки над діючими і резервними ескадронами ввірених їм полків та бригад. Начальники ж дивізій і корпусів, як і раніше, зберігали свої повноваження над поселеною і діючою частинами. Тільки під час виступів полків у похід резервні ескадрони, які залишалися в округах, переходили в підпорядкування генерала, що призначався на цей час для управління поселеною частиною. Отже, на рівні поселених дивізій і корпусів їхні командири зберігали всю повноту влади в питаннях бойової підготовки діючих і резервних частин та господарського розвитку округів військового поселення. Чіткий розподіл влади і функцій по двох частинах управління поселених підрозділів відбувся тільки в самій нижній ланці системи військових поселень кавалерії (ескадрони, полки, бригади). І зв'язано це було з тими змінами, які відбулися раніше, тобто з реформою поселеної системи у 1826 - 1827 рр., коли почалося відділення поселеної частини від діючої.

1832 р. у зв'язку з початком реорганізації управління збройними силами, головний штаб по військовому поселенню та економічний комітет були включені до складу Військового міністерства під назвою «Временный департамент по военным поселениям» [34]. З реорганізацією центрального управління, значним змінам піддалось і управління резервної поселеної кавалерії. У цьому ж році була введена посада інспектора всієї поселеної кавалерії, на яку був призначений командир 3-ого резервного поселеного кавалерійського корпусу, генерал від

кавалерії, граф І.Й.Вітт. Інспектору поселеної кавалерії підпорядковувались війська 1-ого, 2-ого резервних та зведеного кавалерійських корпусів (нумерація корпусів змінилась: 2-й резервний поселений кавалерійський корпус став 1-м, а 3-й - 2-м), а також всі округи військових поселень кавалерії. Під його командуванням перебували також деякі резервні піхотні дивізії та артилерійські роти. Для оперативного управління всіма цими військами був створений штаб інспектора поселеної кавалерії, а йому самому була «надана влада корпусного командира Окремого корпусу в мирний час» [35].

Таким чином, можна констатувати, що формування апарату управління Слобідсько-Українського військового поселення відбувалося по мірі розвитку самої системи поселень та округів кавалерії. Організація місцевих органів управлінської системи йшла по висхідній і починалась вона з організації нижчої ланки, потім оформлялась середня ланка, і тільки після цього завершувалось створення вищих органів керівництва на рівні корпусу. З часом як і сама поселена система, так і апарат управління зазнали певних змін і піддалися реорганізації у відповідності з тими змінами, які вносились в організаційну структуру. В цілому система управління Слобідсько-Українського військового поселення була схожою з апаратом управління армійських корпусів і дивізій, але разом з тим вона була покликана вирішувати одночасно два завдання: здійснювати військову підготовку ескадронів та полків і виконувати всі функції господарського влаштування поселених округів. А звідси йшов і розподіл влади командирів поселених підрозділів, який зумовлював наявність двох частин в управлінні: діючої і поселеної.

Джерела та література:

1. Липовская Т.Д. Социально - экономическое и правовое положение военных поселен на Украине 1817-1857 гг. - Днепропетровск, 1982; Богданов Л.П. Военные поселения в России. - М., 1992; Ячменихин К.М. Финансирование и бюджет военных поселений в России // Вестник Московского университета. Серия 8. История. - 1993. - № 2. - С. 35-44; Він же. Экономический потенциал военных поселений в России // Вопросы истории. - 1997. - № 2. - С. 34-48; Кандаурова Т.Н. Экономическая система округов военных поселений кавалерии (статистический анализ массовых источников) // Круг идей: традиции и тенденции исторической информатики. - М., 1997. - С. 175-182; Вона ж. Социальная организация военных поселений в России // Вестник Московского университета. Серия 8. История. - 1997. - № 4. - С. 56-71; Вона ж. Военные поселения в России: аспекты экономической истории // Экономическая история. Ежегодник. 2000. - М., 2001. - С. 559-595.
2. Блашков Ю.А. Военные поселения на территории Белоруссии в первой половине XIX в. - Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Минск, 1984; Кандаурова Т.Н. Херсонские военные поселения 1817-1832 гг. (Административно-хозяйственная структура). - Автореф. дисс... канд. ист. наук. - М., 1989; Ячменихин К.М. Структура Новгородских военных поселений и их управление в 1816-1831 годах // История СССР. - 1989. - № 1. - С. 90-102;
3. Ячменихин К.М. Структура Новгородских военных поселений и их управление в 1816-1831 годах // История СССР. - 1989. - № 1. - С. 99.
4. Учреждение о военном поселении регулярной кавалерии. - СПб., 1817. - Ч. I. - § 31. - С. 12.
5. Там само. - § 3, 5. - С. 2.
6. Там само. - § 4, 6. - С. 2-3.
7. Учреждение о военном поселении пехоты. - СПб., 1817. - Ч. III. - § 423. - С. 16-17.
8. Там само. - § 413. - С. 14
9. Там само. - § 418, 419. - С. 15.
10. Там само. - § 423. - С. 16-17.
11. Там само. - § 388. - С. 5.
12. Там само. - § 394. - С. 7.
13. Ячменихин К.М. Военные поселения в России (Административно-хозяйственная структура). - Дисс... докт. ист. наук. - М., 1993. - С. 144.
14. Карцов П. О военных поселениях при графе Аракчееве // Русский вестник. - 1890. - № 2. - С. 166.
15. Учреждение... - Ч. III. - § 400, 411. - С. 9, 13.
16. Учреждение... - Ч. III. - § 468; Карцов П. Назв. праця. - С. 167.
17. Карцов П. Назв. праця. - С. 167-168.
18. Учреждение... - Ч. III. - § 501. - С. 46-47.
19. Полное Собрание Законов Российской империи (далі - ПСЗ). - Т. XXXVII. - № 28770. -

- С. 867-871; Російський державний воєнно-історичний архів (далі - РДВІА). - Ф. 405. - Оп. 1. - Спр. 88. - Арк. 589-605.
20. ПСЗ. - Т. XXXVII. - № 28770. - § 1-2. - С. 867.
 21. Там само. - § 8-14. - С. 867-868.
 22. Там само. - § 4-5. - С. 867.
 23. Там само. - § 15-25. - С. 868-869.
 24. Там само. - § 26-27. - С. 869.
 25. Ячменихин К.М. Структура Новгородских военных поселений и их управление в 1816-1831 годах // История СССР. - 1989. - № 1. - С. 102.
 26. ПСЗ. 2-е Собрание. - Т. IV. - № 3156. - С. 648-649.
 27. Там само. - Т. III. - № 1705. - С. 23-26; Т. IV. - № 2604. - С. 30-31, № 3156. - С. 648-649.
 28. РДВІА. - Ф. 405. - Оп. 2. - Спр. 1753. - Арк. 86-86 зв.
 29. Учреждение... - Ч. III. - § 508-509. - С. 51-52.
 30. РДВІА. - Ф. 405. - Оп. 2. - Спр. 1753. - Арк. 45-46 зв.
 31. Там само. - Спр. 2221. - Арк. 58-59.
 32. Там само. - Арк. 58 зв.
 33. ПСЗ. 2-е Собрание. - Т. VII. - № 5241. - С. 147.
 34. Ячменіхін К.М. Реформування військових поселень в Росії наприкінці 20-х - у 30-х рр. XIX ст. // Україна і Росія в панорамі століть. - Чернігів, 1998. - С. 17.
 35. Він же. Военные поселения в России (Административно-хозяйственная структура). - Дисс... докт. ист. наук. - М., 1993. - С. 166.
-

Євген Населевець

АНАРХО-МАХНОВСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ЧЕРНІГВЦІНІ У 1919-1921 рр.

Анархо-махновське повстанство зародилося у 1918 році і розвивалося протягом наступних років як закономірна і здебільшого стихійна реакція українського селянства на утиски з боку змінюючих один одного режимів (Гетьманату, денікінців та більшовиків). Ідеологія цього руху не вирізняється сталістю та глибинністю, і вплив ідей анархізму на нього не був вирішальним. Провідну роль тут відігравали бунтарські настрої селян, що мали про анархізм дуже спрощене уявлення. Ватажки повстанських загонів висували прості та влучні гасла та ідеї, які знаходили палкий відгук у душах повстанців: «Бий білих, поки не почервоніють, бий червоних, поки не побіліють!», «Геть білогвардійську сволоту!», «Геть більшовицьких комісарів!». Подібними гаслами переповнені прокламації, що розповсюджувалися повстанськими загонами на Чернігівщині: «Крах центрам! Долой комиссаров, снимающих с нас заживо шкуру, но укрывавшихся ложным освобождением! Долой людских пиявок, сосавших кровь из тяжких ран! Да здравствует грядущий свет нового будущего!»¹

Поширювались і розлогіші прокламації, де пояснювалася хибність більшовицької політики та висвітлювалася мета боротьби анархістів: «Товарищи! Мы подходим ко второму вечному рабству, тому неслыханному, но исторически стихийному. Мы думали, что власть Советская одна только во всей территории власть свободы, как-то неприкосновенность личности граждан. Но получилась роковая ошибка: как власть, то человек раб. Товарищи, подумайте хорошенько, насколько вы жалкие рабы, как по вас катаются и одеваются в ваши шкуры, которые от тяжелой работы у вас слезли с плеч. Но наши паразиты забрали у нас последний кусок хлеба, убивают вас непосильной работой, и между тем устраивают на все это свои удовольствия, разве это возможно терпеть такие унижения человечества... Помните знаменитые слова гения-анархиста Бакунина, что всякая власть есть насилие, как власть, то человек раб. Для осуществления всего этого организуйтесь в партизанские отряды ибо наши вампиры без боя не уступят своих привилегий и никогда не согласятся дать полную независимость, чтобы каждый